

ÚVOD.

Máme-li pojednávat o národním hospodářství, musíme si nejprve objasnit pojem hospodářství, poněvadž slova toho v obyčejné mluvě užívá se v různém významu. Pro nás znamená hospodářství snad jen zemědělské hospodářství nebo jednotlivý podnik hospodářský, nýbrž všechny úkony a zařízení, která směřují k tomu, aby z přírody opatřeny byly lidem věci, jichž potřebují.

Hospodářskou činností jest stejně činnost rolníkova jako mlynářova, pekařova, sládkova, řezníkova, koželuhova, obuvníkova, stejně činnost horníkova jako kovářova, chemíkova atd., poněvadž všichni pěstují nebo dobývají přírodniny, zpracují je, aby mohly býti užity člověkem k ukojení hladu, ochraně proti zimě atd.

Každá hospodářská činnost předpokládá, že jsou zde potřeby lidské čili že zde není všeho v takové hojnosti, aby člověk bez jakékoli práce a námahy došel plného ukojení všeho, co k vývoji svému potřebuje. Vzduch, sluneční světlo a teplo nebudou předmětem hospodaření právě tak jako zpravidla nikoli voda. V pověstech o ráji a prvním hříchu člověka jest ztaženo hospodářské jádro. Rozmnožení lidí značí, že předměty přírodou skýtané přestanou býti tak hojny, aby člověku stačilo vztáhnouti ruku a prostě přisvojit si bez práce to, co příroda skýtá. První lidská činnost plynoucí z pudu sebezachování bude jen čistě přisvojovací, bez počítání s budoucností a ráj mohl býti jen tam, kde příroda skýtala stále všeho hojnost pro nepatrné množství lidí. Rozmnožení lidí, jejich usídlení v krajinách méně výhodných, vzbudilo řadu potřeb, na

jichž ukojení člověk musil vynaložiti práci, která byla trestem, nepříjemností, již se člověk vyhýbal a věnoval se jí teprve tehdy, když to bylo nevyhnutelně nutné, mocnější, hledě přesunovati ji na slabší a porobené (ženy, zajatce a otroky), hledě naléztí pomůcky (nástroje, ochočená zvířata). Ale hlavně ve dvou směrech vyvíjely se pod tlakem nepříjemnosti práce snahy lidské: věci nabytých prací sobě člověk vážil, přikládal jim hodnotu a tím naučil se s nimi šetřit, hospodařit a za druhé odměnou za vynaloženou práci musilo mu býti, aby získal více věci stejné hodnoty nebo více, již přikládal vyšší hodnotu.

V tom byly dva důležité znaky hospodářské činnosti: počítání s budoucností, jevíci se tím, že člověk hleděl uchrániti od zkázy to, čeho nabyl (udíl maso zabíjených zvířat, nasoloval ryby, škvařil tuky, vyráběl sýr z přebytečného mléka atd.) a z veškeré práce a činnosti hleděl míti co největší zisk, t. j. věci buď počtem neb jakostí hodnotnější.

Všecka hospodářská činnost směřuje tedy k okamžitému nebo budoucímu zisku co největšímu.

V tom spočívá také všecek pokrok hospodářský. Postup hospodářské činnosti, který vyžaduje menších obětí na věcech a práci, čili menších nákladů, aby bylo docíleno stejného výsledku jako při jiném nákladnějším postupu, nebo postup, při němž se docílí při stejných nákladech větších výsledků, opanuje pole, zatlačí nevýhodnější postup.

Máme-li však správně posuzovati význam těchto hospodářských nutností, nesmíme zapomínati, že člověk žije ve společnosti, že hospodářský vývoj vedl k důlbě zaměstnání a obrovské organizaci výroby i spotřeby.

Mohli bychom si sice představití ojedinelého člověka, Robinsona vyvrženého na pustý ostrov, a vžítí se do toho, jak bude hospodařiti. Viděli bychom také u něho všecky ony hospodářské nutnosti, jak jsme je naznačili shora. Ale všecko jeho snažení směřovalo by konečně jen k jednomu, k sebezachování. Jeho smrtí končí život nejen pro něho, nýbrž pro lidl vůbec na onom neobydleném ostrově. Neúí zde snahy po zachování a zdokonalení lidského pokolení, oné snahy, která chce, aby děti měli lepší a lehčí život než rodiče. A proto robinsonáda byla by jen umělým schematem, pomůckou znázorňovací.

Přes to však v dějinném vývoji nacházíme ojedinělá, soběstačná hospodářství jako první stupeň vývojový, hospodářství rodinná, ať již v čele jejich stojí matka, tedy soustava matrimoniální (asi starší), nebo otec, soustava patrimoniatální, vzniknuvší teprve asi tehdy, kdy z jiných rodin byly uloupeny ženy, jež tím stávaly se vlastnictvím mužů a přestaly býti panujícími. V obou případech je rodina úplně soběstačná, vyrábí jen pro sebe, pro svoje potřeby, všecko je společným majetkem rodiny. Hospodářských styků s jinými není. Nanejvýše zápasí s jinými o loviště, o pastviska, loupi jiným dobytek, dobývají kořisti věcné i lidské (zajatci, otroci), to však nejsou akty hospodářské, nýbrž projevy síly a násilí. Tak vidíme žití lovecké, pastýřské a konečně zemědělské obyvatelstvo původních dob, na tom setrvává se i když vznikne vědomí kmenové a první zjevy soukromého vlastnictví (šperky a zbraně, šaty a nástroje), i když vznikne dělba práce mezi ženami a muži, mezi zemědělci a řemeslně pracujícími, neboť všecka hospodářská snaha směřuje k tomu, aby celá rodina, celý kmen opatřily všem svým příslušníkům všechny statky, potřebné k úkoji potřeb všech členů.

Rodina, kmen stačí sám sobě. Vše co vyrábí, spotřebuje, výrobou kryje se vlastní spotřeba — třeba ne úplně na př. při neúrodě, pádu dobytka — hospodářství je v sobě uzavřené, izolované, bez styků hospodářských s jinými, ale také bez hospodářské závislosti na jiných.

Tento první stupeň hospodaření ve společnosti nazývá se uzavřené hospodářství domácnostní.

Rozvojem dělby práce a jejího z odbornění (specialisování) dochází k hospodářským stykům, a to nejprve ve formě výměny, směny statků, které slouží k úkoji vyšších potřeb spojených se vzrůstající kulturou. Avšak takovéto styky jsou ve skutečnosti nejprve podřadného významu, povlovně však vznikají řemesla s jedné, intenzivnější chov dobytka a zemědělství s druhé strany, jisté okruhy přestávají vyráběti jisté výrobky předpokládající že je vymění od jiných za výrobky svoje. Přestávají tkáti plátno a sukno očekávajíce že za lněnou přízi aneb vlnu vymění si plátno u tkalce, sukno u soukeníka. Typicky vyvinuly se tyto poměry v uzavřeném hospodářství městském, v němž města byla sídlem řemesel, žárlivě chráníce svoje privileje a omezující řemesla cechovně,

docilovala styků tržních s venkovem v rozsahu — při nedostatku komunikací a veřejné bezpečnosti — malém. Řemeslníci pracovali na zakázku nebo pro místní trh, venkovské obyvatelstvo přinášelo přebytek svých výrobků do města a dodávalo suroviny k zpracování. Byla zde tržba, t. j. přímý styk výrobce se spotřebitelem. Ale ani zemědělec, ani řemeslník nepracovali již bez závislosti na jiných hospodářstvích. Zemědělec byl závislý na tom, najde-li odbyt pro svoje výrobky, aby mohl opatřit si od jiného to, co sám nevyrábí a naopak. Hospodaření stalo se společenským, ukojení potřeb bylo závislo na činnosti hospodářské jiných výrobců nenáležejících pod moc hospodáře domácností. To je druhý vývojový typ.

Při něm jest ještě málo těch, kteří by se zabývali kupováním výrobků od výrobce na vlastní účet a prodáváním jich spotřebiteli, tedy sprostředkující činností mezi výrobcem a spotřebitelem. A tak vznikal obchod jen s předměty, jež v dalekých zemích se pěstují nebo vyrábějí (koření, hedvábné látky a pletiva a pod.). Pokud se vyrábějí blíže, jezdí s nimi výrobci po trzích, takže zde je stále přímý styk mezi výrobcem a spotřebitelem, tržba, ne-obchod. (Dosud na př. na výročních trzích perníkáři, ševci a pod.)

Čím více však vzniká státní moc, čím více panovníci hledí podlomiti výlučnost městských řádů a čím více stát zasahuje také ve prospěch hospodářského rozvoje celého velkého území (podporou továrního průmyslu, zákazy dovozu cizích výrobků, vývozu surovin a pod.), tím větší je závislost jednotlivých hospodářství na větším celku, na množství hospodářství jiných, tím více rozmáhají se vzájemné styky různých hospodářství, zatlačuje se práce na zakázku do pozadí, nastupuje práce pro trh.

Dosáhne-li rozvoj hospodářský tohoto stadia, v němž stát jest základnou hospodářských poměrů a jich upravovatelem, mluvíme o uzavřeném hospodářství národním. Národní myšleno zde ve smyslu politického národa, ve smyslu státu, nikoli v jazykovém. Uzavřeným pak hospodářstvím národním jmenujeme tento stav na rozdíl od volného, světového hospodářství, k němuž sice při ohromném rozvoji prostředků dopravních a výrobních vývoj směřuje, ale státní celky přece mají velikou důležitost.

Tyto typické vývojové stupně — uvedené do vědy Bücherem — mají důležitost pro další důležité rozdělení. Vzájemné styky různých hospodářství, které vznikají směnami hmotných statků, výkonů a jinými přechody (na př. úvěrními), nazýváme obchodem, na rozdíl od živností směny sprostředkující, které nazýváme tržbou.

Uzavřené hospodářství domácnostní nemá obchodu, ostatní typy jsou hospodářství obchodová a to stále více, postupujeme-li od uzavřeného hospodářství k hospodářství světovému.

Kdežto při hospodářství neobchodovém máme jen dvě stadia: výrobu a spotřebu, při obchodovém výrobu, oběh statků (od výrobce k spotřebiteli buď přímo, nebo prostřednictvím tržby; směnou, úvěrem atd.), rozdělení důchodu (t. j. výsledku výroby) na účastníky a konečně spotřebu.

Přistupujeme-li nyní k základním kategoriím hospodářským, ukážeme nejprve jejich podstatu v hospodářství ojedinelem, izolovaném, t. j. v hospodářství domácnostním, neobchodovém a pak teprve vždy, jak mění se jejich ráz pod vlivem styků s jinými hospodářstvími na kategorie sociální.

1. Potřeby.

Člověk spotřebovuje, i když nepracuje, mnoho látek prostým žitím. Dýchání, pohánění krve žilami, myšlení, chůze, udržování tělesné teploty, zkrátka jakákoli ať vědomá nebo neuvědomělá činnost člověka spotřebovuje tolik látek tělesného ústrojí, že by člověk musil zahynouti vysílením, kdyby látky ty znova tělu nedodal, aby mohly býti v ústrojí lidském zpracovány, opotřebované z těla vyloučeny a novými nahrazeny. Potřeby nutí člověka, aby byl hospodářsky činný, aby opatřil si věci vnějšího světa, statky, jimiž by potřeby ukojil. Potřeby tvoří podnět, východiště hospodářské činnosti; zároveň však jistý způsob ukojování potřeb zvětšuje jejich intenzitu a budí snahy po nových potřebách. Potřeby člověka rostou a zjemňují se. Společenský život vede k tomuto odlišování potřeb na potřeby k zachování bytí (existenční, absolutní), na potřeby k zachování bytí přiměřeného stavu a vzdělání (společenské potřeby

existenční čili relativní) a na potřeby kulturní, plynoucí ze zjemnělého života.

Souhrn existenčních potřeb životních (absolutních i relativních) zahrnujeme pod název životní míra. Tato životní míra utváří se pro celé třídy společenské a je zde vždy snaha povznést životní míru, přiblížit se ve způsobu života a jeho potřebách společensky a hospodářsky výše stojící třídě. Se stoupající kulturou tedy zušlechťují se potřeby ze stavu původního přinesené (oděv, strava, obydlí, atd.) a rozmnožují se přirůstáním nových kulturních potřeb (čtení, umělecké, mravní potřeby atd.).

Pokrok kulturní, zjemňování a přikývání potřeb jde ruku v ruce a není to zajisté zavržitelné ani hospodářsky, ani morálně. Může se ovšem stát, že jednotlivci žijí nad svoje prostředky buď tím, že zjemnělým potřebám a požádkům dávají přednost před existenčními potřebami (kouření přednost před jídlem, moderním šatům před zdravým bytem a pod.) nebo na úkor budoucnosti, rozvoje rodiny a pod. setrvávají při zvětšených potřebách (zadlužování, staromládeneckví, omezování počtu dětí mívají svůj důvod také v těchto hospodářských příčinách). Tento směr může zachvátit celé třídy společenské (opíčení se měšťanstva po šlechtě, dělnictva po podnikatelích v prostradatelných potřebách).

Toto oceňování nutnosti úkoje jistých potřeb jest tedy výsledkem společenských názorů, úzce souvisí nejenom s fyziologií, nýbrž také s psychologí a kulturním vývojem člověka a to v každém stadiu hospodářského vývoje.

I v uzavřeném hospodářství domácnostním provádí se toto odstupňování potřeb a jeho vzrůst. V míře ovšem daleko větší v hospodářství obchodovém, poněvadž výrobky v tomto hospodářství jsou rozmanitější a následkem dálky práce dokonalejší.

Kdežto v uzavřeném hospodářství domácnostním řídí se výroba přímo potřebou a je tedy s ní v přímém styku, výši i druh potřeby lze snadno odhadnouti a přehlédnouti, stávají se v obchodovém hospodářství věci komplikovanější. Zde každé hospodářství jednak nabízí, jednak poptává se po věcech spotřeby u jiného hospodářství. Vzniká tedy poptávka a nabídka, jejíž výši a naléhavost (intenzitu) odhadnouti je daleko nesnadnější než při řízení domácnostního hospodářství

uzavřeného, v němž vím, co a mnoho-li členové rodiny spotřebují v určitém čase a mohou snadno řídit jejich potřeby.

V obchodovém hospodářství, je-li poptávka velká a naléhavá, musí poptávající dáti za žádané statky více, avšak současně tato zvýšená poptávka povede k vzestupu výroby oněch věcí, jež mnoho a naléhavě jsou žádány. Bude-li naopak nabídka zvýšena, vyrobil-li někdo zboží příliš mnoho, takže jiní lidé po něm se nepoptávají, zlevní výrobky tím rychleji, čím menší je poptávka po nich, čím méně je naléhavá a čím nabídka naléhavější buď proto, že výrobky podléhají snadno zkáze, nebo že výrobce nutně potřebuje se jich zbavit.

Je přirozeno, že velká poptávka povede k zvětšení výroby, malá poptávka k zmenšení výroby, takže i v hospodářství obchodovém bude hospodářská činnost v poslední řadě upravena potřebami, jejich naléhavostí, množstvím a jakostí.

Statky.

Věcné prostředky k ukojení potřeb lidských jmenujeme statky. Jsou to věci vnějšího světa, které se buď nalézají v přírodě v takovém množství, že si je můžeme přivlastnit bez jakéhokoliv namáhání a bez obavy, že by jich byl v budoucnosti nedostatek, takže hospodářit s nimi nemusíme a nazýváme je statky volnými (vzduch, sluneční světlo a teplo, voda v krajině na vodu bohaté atd.), nebo nalézají se v přírodě v míře omezené vzhledem k potřebám přítomným neb budoucím, takže s nimi musíme jednat šetrně, jednat musíme vynaložit jistou oběť, abychom jich nabyli a tyto statky hospodářské mají význam pro hospodářství, jen s nimi budeme počítati.

Hospodářské statky mohou sloužiti k bezprostřednímu ukojení potřeb, jsou bezprostředně spotřebitelné, na př. ovoce syrové, nebo je potřebí upravití je dříve pomocí jiných statků a vynaložením práce, statky tedy, které jsou jen surovinami (ovoce, obilí), které musí býti spracovány, musí z nich býti teprve úkojný statek vyroben (zavařené ovoce, chléb), čili jsou to statky, které teprve prostředně jsou spotřebitelné, teprve výroba dodá jim spotřební způsobilost.

Abych toho docílití mohl, musím mítí jednak další statky, jichž pomocí provedu tuto přeměnu (nádoba, dříví na oheň, ohniště, abych udělal zavařené ovoce; mlýn, abych obilí semlel za mouku, nádoba, v níž bych ji zadělal, dříví na oheň, pec), tedy věci, statky, jež slouží jako prostředky výrobní, jednak věci, které přidám k jiným věcem, abych docítil upotřebitelnosti výrobku (med nebo cukr k zavaření ovoce; sůl k osolení těsta). Je přirozeno, že tyto věci musím mítí včas, v době, kdy jich k výrobě spotřebního statku potřebuji, musím je mítí v zásobě.

Vzhledem k určité spotřebě budou pak statky surovinami, polovýrobky čili polotovary a tovary (obilí je surovinou, mouka — vzhledem k spotřebě chleba — polotovarem, chléb towarem; vzhledem k spotřebě zavařeného ovoce bude syrové ovoce surovinou, cukr polotovarem, zavařenina towarem), při čemž vždy musíme statky oceňovatí se stanoviska onoho výrobku, který bude přímo spotřebován (cukr přímo požívaný je výrobek, tovar, cukr v cukroví, v zavařenině polotovar atd.).

Statky, které slouží k výrobě jiných statků, jmenujeme výrobními prostředky a dělíme je na půdu a věci movité nebo sice nemovité, ale člověkem s půdou spojené.

Půda dodává přírodní látky a síly, je sice omezena, ale nezničitelná. Může býti sice lidskou prací zlepšena, upravena (pohnojením, orbou, odvodněním nebo zavodněním atd.), avšak rozhodujícím výrobním činitelem při půdě je příroda a přírodní síly.

Výrobní prostředky movité jsou prostředky lidskou prací vyrobené a to buď ve formě pohyblivé (nástroje, nářadí, suroviny, polotovary, topívo, svítko, hnací síla a pod.) nebo ve formě člověkem s půdou spojené (mlýn, továrna, valcha, vápenná pec a pod.).

Prostředky tyto pocházejí z přírody, zvyšují výkonnost a výnosnost lidské práce a půdy, jsou při té výrobě spotřebovány (dříví, uhlí k topení, svíčka, olej, petrolej k svícení a pod.), nebo opotřebují se, jsou tedy — na rozdíl od půdy — zničitelné, ale nahraditelné. Pro svoji přenosnost rozšiřují možnost výroby na daleké prostranství.

Tyto movité prostředky výrobní nazýváme kapitálem hospodářství. Jeden a týž statek může býti jednou

statkem spotřebním, podruhé kapitálem čili prostředkem výrobním podle toho, k čemu ho použijí, na př. uhlí, jímž topím ve své ložnici jest statkem spotřebním, dodávajíc mně teplo k ukojení potřeby zahřátí se, uhlí, jímž topím v kuchyni, abych uvařil jídla, nebo v dílně, abych docíllil páry v parním kotli, jest prostředkem výrobním, kapitálem).

Vedle hmotných statků jsou však ještě zjevy hospodářské, které mají hospodářský význam, ač nejsou statky. Bez lidské práce nelze hospodařiti. Tato práce lidská jest buď činitelem výrobním, to jest pomocí ní vznikají hospodářské statky hmotné a to buď prací hmotnou (práce dělníkova) nebo prací duševní, řídicí (práce dozorcova, inženýrova, ředitelova, účetního a pod.); nebo není jejím výsledkem hmotný statek, nýbrž práce jest čistě osobním výkonem, osobní službou (práce advokátova, lékařova, lokajova, panské, portýra a pod.). Tyto osobní výkony nedají se nahromaditi jako hmotné statky, spotřebaování jejich spadá vždy v jedno s jejich vznikem. Kdežto prvý druh práce (jež má hmotný plod za výsledek) tvoří zvláštního výrobního činitele, její výsledek je zahrnut ve výrobku, druhý druh (osobní služby a výkony) jsou předmětem spotřeby samy o sobě a bývají někdy zařadovány také do hospodářských statků.

Přejdeme-li do hospodářství obchodového, setkáme se s daleko širším pojmem statků hospodářských a s daleko širším pojmem kapitálu.

Vidíme, že nejen hmotné statky, nýbrž oprávnění (vodní síla, patent, ochranná známka a pod) stávají se předmětem obchodu, nabytí jejich jest spojeno s obětmi. Kdežto v uzavřeném hospodářství domácnostním jen hmotné statky přicházejí v počet a souhrn jich tvoří jmění a pokud jsou věnovány výrobě nových statků kapitál, jest v hospodářství obchodovém jmění složeno také z oprávnění, pohledávek, nároků a kapitálem nejsou jen hmotné statky věnované výrobě, nýbrž ona část jmění vůbec věnovaná nejen výrobě, nýbrž výdělkové činnosti.

Tedy na př. u obchodníka nejenom zásoby tovarů, dopravní prostředky vlastní, nýbrž také pohledávky, kauce, ochranné známky a pod. tvoří kapitál výdělkový, ač není zde výroby; u továrnska stroje, tovární budova, oprávnění na vodní sílu, suroviny atd. tvoří sice kapitál výrobní, ale ten tvoří jen

část celkového kapitálu, potřebného k výrobní činnosti, poněvadž továrník v obchodovém hospodářství vyrábí ne pro spotřebu svého hospodářství, nýbrž pro hospodářství jiných a zásoby nemá pro sebe, nýbrž pro trh, vzniknou mu pohledávky u nabyvatelů jeho výrobků a tyto zásoby, skladiště, prostředky k dopravě zboží na trh, pohledávky a jiné nároky tvoří také část jmění určeného k výrobní činnosti, k dokončení hospodářské práce výrobou jen započaté a proto všechno jmění určené k výrobě, i prodej výrobků jiným hospodářstvím jest kapitálem, který jmenujeme výrobním. Také továrník i obchodník bude ve své domácnosti mít kapitál starého druhu. Kuchyňské náčiní, nábytek, kamna, náčiní v zahradě pro pěstování zeleniny pro vlastní domácnost, zásoby surových potravin, uhlí pro kuchyni budou starým kapitálem výrobním, kde vyrobením jídel pro vlastní potřebu skončen jest hospodářský oběh statků. Avšak v továrně určené k výrobě pro trh je na cestě k spotřebě ujeta teprve první část hospodářské dráhy ke konečnému výsledku hospodářské činnosti továrníkovy.

Tyto hlavní rysy rozdílové zde prozatím postačí. Podrobněji budeme o nich mluvit v oddílu o kapitálu.

Hodnota.

V každé organizaci hospodářské mají statky důležitost, význam a užitek, že ukojují naše potřeby. Postavíme-li se na stanovisko spotřebitele (konsumenta) v kterémkoli stadiu hospodářského vývoje, měříme konec konců význam statku, hodnotíme jej dle toho, jaký význam přikládáme potřebě, jejímuž ukojení má sloužiti. Hodnota statku jest v přímé souvislosti s tím, jakou důležitost přikládáme potřebě. Proto statky volné (vzduch, sluneční světlo a pod.) ne-mají hodnoty, poněvadž není zde vůbec míry pro její změření. Voda nabude hodnoty, nebude-li v neomezené míře (na poušti) nebo bude-li zvláštním zařízením a v dobré jakosti přiváděna a to zase v míře omezené (vodovody, kyselky a pod.).

Tuto hodnotu statku nazýváme užitou, poněvadž se řídí dle toho, jak statku užítí můžeme.

V uzavřeném hospodářství domácnostním vidíme jen hodnotu užitnou.

Jinak tomu je v hospodářství obchodovém. Zde již neřídí se hodnota statku tím, jaký užitek mu přikládá spotřebitel, nýbrž dle toho, jaká hodnota při směně, při přechodu na spotřebitele, bude přikládána statku jeho majitelem a nabyvatelem při nabídce a poptávce, o nichž jsme shora mluvili. Tím vzniká hodnota směnná, přikládaná statku nikoli jednotlivcem a řídící se ne potřebou jednotlivce, nýbrž potřebami všech po statku se poptávajících, naléhavostí, rozsahem a jakostí poptávky, dále množstvím a naléhavostí nabídky.

Osobní ocenění hodnoty ovšem i pak zůstává a vyjádřeno je v tom, zdali o nabytém statku mluvím jako laciném nebo drahém, čili přikládám-li mu osobně vyšší hodnotu než byla oběť, kterou jsem zaň musil přinést, nebo přikládám-li mu osobně menší hodnotu, než jakou měl statek na jeho nabytí vynaložený. Směnná hodnota nemusí se tedy krýti s hodnotou užítinou, kterou jako spotřebitel statku přikládám.

To, co za vyměňovaný statek dostanu, slove cena statku. Je zcela přiměřena, že při hospodářství obchodovém hledáno bylo zjednodušení směn po té stránce, aby ten, kdo zboží nabízí, nemusil vždy hledati jen toho, kdo by mu zboží vyměnil za zboží, které nabízející právě potřebuje a v množství potřebném. Hledán proto statek, který by všichni lidé přijímali jako výměnu statků nabízených, uzaaný prostředek směnný a tím uzaanou míru hodnoty směnné. Tím vznikly peníze jako všeobecně uznané měnidlo a míra hodnot. V hospodářství, v němž jsou zavedeny peníze, jest cenou směnná hodnota statku, vyjádřená v penězích.

Peníze přejímají však ihned ještě další úkol. Již před zavedením peněz vidíme, že vznikají mezi hospodářstvími druhy styků, při nichž zapůjčí jedno druhému statky (obilí k setbě na př.) s tím, že mu po určité době vrátí stejné množství věci téhož druhu a téže jakosti (na př. po žních vrátí zapůjčené obilí). Tyto druhy styků stávají se obličnými tím, že vše množství dá se určit, ale nikoli jakost. Zápůjčky věcí bývají úplatné (u původních rolnických národů na př. půjčka krávy sjednávána byla tak, že vrácena býti musila s přechovkem, teletem) čili vzniká úrok a tím přestává býti zápůjčka ochotou, laskavostí a stává se hospodářskou činností.

Zavedením peněz stává se zápůjčka v penězích poskytnuta snadnou, poněvadž určení kvality vrácených peněz je snadné

a také určení úroků. Peníze vedou tedy k 'velikému rozšíření úvěru peněžního, to jest k přenechání peněz neb dispozice nad nimi osobě jiné za smlouvenou odměnu čili úrok.

Tím však také umožňuje se tržba, poněvadž zboží poskytuje se úplně nebo částečně na úvěr a kupec má možnost jako prostředkovatel mezi výrobcem a spotřebitelem hledati spotřebitele a teprve po prodání zboží zaplatiti tržní cenu výrobcí.

Peníze umožňují tedy, aby ti, kdož je mají, poskytli je za uplatu jiným. rozmnožili tak jejich výdělečný kapitál, vedou nejen k peněžnímu, nýbrž k úvěrovému hospodaření, o němž níže budeme mluviti.

Výroba a spotřeba.

Výrobou jmenujeme činnost lidskou, kterou napomáhá se přírodě, dobývají se přírodní statky a přeměňují se statky hmotné na upotřebitelné pro člověka. Napomáhám přírodě orbou, hnojením, odvodňováním, zavodňováním, výběrem semene a pod., aby vydala statky pro ukojení potřeb lidských způsobile neb způsobilejší. Hlavní činnost tvořivá jest přece činnost přírody, lidská činnost jest jen podružná. Stejně jest tomu tak při přímém dobývání statků přírodních, na př. uhlí, rud.

Tyto dva druhy výroby (zemědělství, hornictví) nazýváme proto výrobou prvotní, ježto síly přírodní jsou hlavním činitelem a dosahuje se surovin jen podřadnou činností lidskou.

Tyto suroviny přírodou vytvořené lidskou činností jsou přeměňovány na statky upotřebitelné nebo upotřebitelnější: z obilí meleme mouku, len zbavujeme pazdeří, předeme na přízi, ukáme na plátno, železnou rudu tavíme na železo, sůl přepouštíme a čistíme.

Abychom tak činiti mohli, musíme si opatřiti k tomu nástroje, nádoby, dříví, čili musíme prvotné věci přírodou dané prací svojí přeměnit tak, aby napomáhaly naší výrobní činnosti, aby byly výrobními prostředky.

Ve dvojím směru činíme tedy statky přírodou vydané upotřebitelnými pro člověka: buď děláme z nich výrobní prostředky, nebo statky spotřební. Opatřivše si otesáním dvou kamenů mlýnek ruční — výrobní prostředek — nasypane mezi ně obilí a otáčením kamene roz-

urtime, rozemeleme na mouku, vyrobivše tak polotovar upotřebitelnější k spotřebě; vydlabavše kmen, opatříme si nádobu — výrobní prostředek — v němž zaděláme těsto z mouky, vystavíme pec — výrobní prostředek — v níž zatopíme dřívím — výrobní prostředek — a rozpálivše ji, vložíme do ní z těsta udělané bochníky a upečeme chléb — a vyrobíme tím statek, výrobek, tovar, sloužící přímo spotřebě.

Při tom v uzavřeném hospodářství domácnostním nemohou býti spotřebovány vždy všechny suroviny. Musí se ponechati obilí, lněné semeno pro osev, zásoby dříví a pod. a z těchto pro udržení budoucího hospodářství, budoucí výroby zadržovaných statků, stávají se také prostředky výrobní.

Každá výroba, jak zřejmo, skládá se ze dvou činitelů: z věcí přírodních a z lidské práce. Proto také hranici každé výroby bude tvořiti množství a jakost přírodou poskytovaných statků (surovin) a množství i jakost lidské práce.

Jen příroda tvoří statky bez lidské práce a výroba prvotní ji jen napomáhá; při přeměně statků člověkem jest však lidská práce hlavním činitelem.

Práce ať tělesná, kde člověk jako hybná síla pracuje, nebo duševní, vždy v sobě zahrnuje duševní činnost, poněvadž člověk nepracuje jako nástroj, nýbrž jeho činnost je určována jeho vůlí a pracovní výkon jest jejím výsledkem.

Zjedná-li si tedy někdo jiného člověka pro nějaké výkony pracovní, nezjednává si tím nějaký výrobní statek, nýbrž sílu, řídící uvědoměle výrobní prostředky, která nepodléhá úplně vůli toho, kdo si ji zjednal. Pracovní síla lidská jest tedy hospodářský prostředek, který lidskému hospodářství slouží, ale také je ovládá a řídí, jsouc spolu s přírodou posledním pramenem všech statků.

Z výkladů těchto jest zřejmo, že na výrobek musím vynaložiti řadu statků jiných (na vypěstění obilí osev, na plátno přízi, barvivo; na chléb mouku, sůl) které v novém výrobku ve změněné formě a jakosti se objeví; že spotřebuji řadu výrobních prostředků při výrobě (hnůj, uhlí) a že opotřebuji řadu jiných výrobních prostředků (rádlo, brány, válec, tažný dobytek při vzdělávání pole; přeslici, tkalcovský stav při tkaní plátna; díž, pec při pečení chleba). Dále musím vynaložiti práci. Tyto veškeré náklady musím zkoumati, zhodnotiti, měřiti s hodnotou, kterou nově vzniklému statku

přikládám. Poněvadž všechna hospodářská činnost směřuje k tomu, aby ze statků méně hodnotných byly vyrobeny statky hodnotnější, aby v rozdílu hodnoty byl zisk, je výroba hospodářsky zdařena jen tehdy, je-li jejím výsledkem statek vyšší hodnoty, než jakou mají všechny výše uvedené náklady.

Výroba nesmí zmenšiti výrobní prostředky, to jest, její výsledek musí býti takový, aby mohlo býti z hodnoty nového statku uhrazeno, co bylo na výrobních prostředcích spotřebováno a opotřebováno. Kdyby tomu tak nebylo, zmenšovaly by se výrobní prostředky a tím snižovala suma výroby.

Účelem výroby může býti tedy jen dodati statky k spotřebě bez umenšení výrobních prostředků. Spotřeba ukojí potřeby lidské, statky spotřebované vymizí tím ze sumy statků hospodářských. Nezaniknou, poněvadž hmota jest nezničitelnou, nýbrž přemění se na energii tělesnou, zjemní ducha čili vykonají úkol, k němuž byly určeny. Koloběh jest skončen, aby počal vydáváním energie při práci znova.

V uzavřeném hospodářství domácnostním slouží vyrobený statek přímo buď výrobě jako výrobní prostředek, nebo spotřebě.

V hospodářství obchodovém bude tento stav výjimkou. Zpravidla vsunuje se mezi výrobu a spotřebu ještě jiný úkol: výměna, převod na osoby jiné, které nemusí býti spotřebiteli, které nabývají věci, aby je dále zcizili s výtěžkem; jsou to prostředkovatelé mezi výrobcem a spotřebitelem, mezi majitelem surovin a výrobcem tovarů.

Výrobce hledí docíliti co nejvyšší hodnoty směnné v penězích vyjádřené a užitek jeho není rozdíl mezi užitnou hodnotou statku a vynaloženými náklady, nýbrž jest to rozdíl mezi hodnotami směnnými. Výrobce nepracuje pro sebe, pro své hospodářství, nýbrž pro trh, pro neznámého spotřebitele a chce docíliti co možno nejvyšší hodnoty směnné (vyráběti zboží, po němž je veliká poptávka, pro něž je obliba, moda, vyráběti zvláštností a pod.), co možno nejvyšší úplaty za svůj výrobek. Chce co nejvíce vydělati.

Sama podstata hospodářství obchodového vede k tomu, že nejenom výrobce chce vydělati, nýbrž i ti, kdož zabývají se činností, jež statky nevyrábí, nýbrž jen o oběh statků se stará (doprava, tržba).

Vzniká však také tržba s výrobními prostředky, nýbrž propůjčování jich za odměnu obzvláště v hospodářství peněžním, vzniká úvěr jako výdělková činnost hospodářská.

A tak každé hospodářství obchodové je dle svého vývoje více nebo méně hospodářstvím směřujícím k výdělku, nikoli jen k rozmnožení hodnoty statků.

Výnos a důchod.

Každá výroba, pokud není úplně nezdařena, má výnos hrubý, to jest místo vynaložených statků a práce nastoupí nové výrobky, nové statky.

Hospodářsky důležitý jest však výnos čistý a jen tehdy jest výroba hospodářsky zdařená, jestliže náklady jsou menší než výsledek, přibylo-li hospodářství na výrobních prostředcích a spotřebních statcích.

Příbytek na výrobních prostředcích (kapitále) zabezpečuje rozvoj výroby v budoucnosti, zvětšuje výrobnost (produktivitu) hospodářství, přírůstek na spotřebních statcích, dává možnost zvýšení spotřeby, zvýšení životní míry.

Přírůstek na výrobních statcích zůstává nedotčen, rozmnožuje kapitál. Jen onen díl výnosu, který skládá se ze statků spotřebních, určen jest přímo k spotřebě a tvoří v uzavřeném hospodářství důchod.

Každá hospodářská výroba směřuje k tomu, aby při nákladech co možná nejmenších docílila co největšího výnosu a důchodu.

V hospodářství obchodovém je výnos hrubý i čistý, přírůstek kapitálový i důchod vyjádřen v penězích. Hrubý výnos jest suma peněz, kterou za výrobky obdržím, čistý výnos vznikne, odpočtu-li od této sumy peněžní sumu nákladů. Důchod jest suma peněz, již použití mohu z výnosu pro sebe, pro svoji spotřebu. Poněvadž při velikém rozdělení prací ve výrobě vyšších stupňů hospodářských jest oběh statků složitý, rozděluje se konečně čistý výnos na řadu osob, které při výrobě a oběhu statků byly činny a tím vztahy těchto dílčích důchodů národohospodářské výrobní a výdělkové činnosti stávají se složitými. Mluvíme proto o rozdělení (distribuci) důchodů jako důležité části národohospodářské.